

УДК 373.5.016:355.48-021(470+570)(045)

ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ВІЙН У ШКОЛАХ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

Петро Горохівський, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та методик навчання, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

ORCID: 0000-0002-6905-0116

E-mail: gopeiv@gmail.com

У статті з'ясовано, що освіта в Російській Федерації є одним із потужних інструментів пропаганди поряд із релігією та медіасферою, націленим на виховання громадян РФ, формування у них почуття патріотизму, любові до батьківщини, поваги до свого народу, вірності своїй країні, гордості за свою батьківщину, за героїзм предків, повага до державної символіки.

Матеріал про війни є присутнім у навчальних підручниках і посібниках. Власне він володіє інформаційним і розвивальним потенціалом, а також широко використовується у військово-патріотичному вихованні дітей та у пропагандистських цілях.

Охарактеризовано зміст підручників історії РФ, які є основним джерелом ідеологічно ангажованої інформації. За допомогою підручників історії і навчально-методичної літератури активно вчителі історії впроваджують необхідні наративи, які оправдовують агресивну зовнішню політику РФ і виховують «ідеологічно правильну» молодь, яка має продовжити агресивний курс розвитку їхньої країни.

Визначено форми та методи впливу на учнів на традиційних і нестандартних уроках, з використанням активних та інтерактивних методів. Показано можливості уроків-диспутів, використання педагогічних технологій (модульної, проектної, ігрової та ін.)

Ключові слова: історична освіта; історія Росії; історія Великої Вітчизняної війни; підручник; учитель історії; військово-патріотичне виховання; наративи; методи; прийоми і засоби навчання історії.

PECULIARITIES OF STUDYING THE HISTORY OF WARS IN SCHOOLS OF THE RUSSIAN FEDERATION

Petro Horokhivskyyi, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the World History and Methodology Department, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.

ORCID: 0000-0002-6905-0116

E-mail: gopeiv@gmail.com

The article has found that education in the Russian Federation is one of the powerful tools of propaganda, along with religion and the media sphere, aimed at educating citizens of the Russian Federation, forming a sense of patriotism, love for the motherland, respect for their people, loyalty to their country, pride of their motherland, heroism of their ancestors, respect for state symbols.

However, when V. Putin came to power, history was gradually turned into a component of propaganda both inside the country and in information wars against other countries. This became especially noticeable after taking a course to implement the idea of reviving a new empire in the post-Soviet space (the so-called concept of "Russkiy mir" ("Russian world").

Material about wars is present in textbooks and reference manuals. Actually, it has informative and developmental potential, and is also widely used in the military-and-patriotic education of children and for propaganda purposes.

The purpose of the article is to highlight and characterize the peculiarities of the methodology of studying the history of wars in schools of the Russian Federation at the current stage.

The content of textbooks in History of the Russian Federation as the main source of ideologically biased information and consistently considering the territories of the modern Ukrainian state and a number of other post-Soviet countries as actually historical Russian lands was characterized. With the help of textbooks in History and educational-and-methodological literature, history teachers actively implement the necessary narratives that justify the aggressive foreign policy of the Russian Federation and educate “ideologically correct” young people who must continue the aggressive course of development of their country.

Forms and methods of influencing pupils at the traditional and non-standard lessons, using active and interactive methods, were determined. The possibilities of lessons-disputes, the use of pedagogical technologies (modular, project, game, etc.) were shown.

It has been found that three foundations on which Russia has built its education are implemented today: love for the “big motherland”, President V. Putin, and gratitude to the grandfathers who brought victory in the Second World War.

Keywords: *historical education; history of Russia; history of the Great Patriotic War; textbook; history teacher; military-and-patriotic education; narratives; methods; techniques and means of teaching history.*

Освіта є одним із потужних інструментів російської пропаганди поряд із релігією та медіасферою, націленим на виховання громадян РФ, формування у них почуття патріотизму, любові до батьківщини, поваги до свого народу, вірності своїй країні, гордості за свою батьківщину, за героїзм предків, повага до державної символіки. Саме на уроках історії формуються такі цінності, як обов'язок і честь, відповідальність за свої справи і вчинки, повага до державної символіки, жертвність в ім'я батьківщини тощо [15].

Історія як наука завжди була полем дискусій і базувалася на принципах об'єктивності та історизму. Але протягом останніх десятиліть ці принципи були відкинуті, відбулася переоцінка історичних подій минулого, а основною функцією шкільної історії стало воєнно-патріотичне виховання.

Проблема вивчення історії воєн у школах РФ знайшла відображення у ряді праць, де розкрито особливості методики навчання історії, використання сучасних методів, прийомів і технологій під час вивчення історії воєн, створення підручників нового покоління, їхній вплив на формування життєвої позиції учнів.

Серед вітчизняних дослідників слід виділити колективну працю І. Боровця, В. Дубінського та І. Паура «Навчання історії в зарубіжній школі: навчальний посібник» [2], роботу історика О. Охредька, який детально проаналізував підручники з історії РФ і визначив їх вплив на формування поглядів учнів на Україну і світ [12].

Особливо багато досліджень з методики вивчення воєн є у Російській Федерації. Зокрема це праця В. О. Молтусова «Полтавская битва: Уроки военной истории. 1709–2009» [9], праці Т. О. Полковникової, В. С. Александрової та Д. М. Демидовича «Изучение истории Великой Отечественной войны и блокады Ленинграда в курсах истории России и во внеурочной деятельности» [13], А. А. Евстратчик, М. П. Яценко «Воспитательная функция истории как основа формирования нравственной личности» [3], дослідження І. В. Крутової і Л. П. Разбегаєвої [7], О. М. Куксо [8], А. А. Смагіної [14], Н. І. Смахтіної [15], А. Хрустальнової [18], та ін. Актуальним стало дослідження проблеми вивчення у школах РФ історії воєн, як матеріал про них дає можливість реалізувати необхідні наративи у навчанні і вихованні підростаючого покоління.

Мета статті – висвітлити і охарактеризувати особливості методики вивчення

історії війн у школах Російської Федерації.

Після розпаду СРСР на уроках історії формувалася образ демократичної країни, формувалися уявлення про демократичні і правові відносини людини та держави, про цінність людського життя, про права та свободи людини, про моральні основи культурних, сімейних, соціально-історичних, релігійних традицій народів світу та багатонаціонального народу Росії [14]. Навчання історії опиралося на концепцію викладання, метою якої було формування в учня цілісної картини російської та світової історії, уявлень про важливість вкладу кожного народу в загальну історію країни. Вчителі історії намагалися забезпечувати якість викладання та дотримуватися тем навчально-методичного комплексу [18].

Проте з приходом до влади президента В. Путіна історію поступово перетворили у складову пропаганди як у середині країни, так і в інформаційних війнах проти інших країн.

За роки його правління шкільна історична освіта РФ почала принципово змінюватися. Складалася нова концепція сучасної шкільної історичної освіти. Зміни торкнулися структури історичної освіти, основи побудови курсів, принципів відбору змісту.

Проте вже після прийняття курсу на реалізацію ідеї відродження нової імперії на пострадянському просторі (так званої концепції «русского міра») змінилося відношення і до шкільного курсу історії. Як зазначає дослідниця А. А. Смагіна, «...урок історії у загальноосвітній школі став полем запеклої ідеологічної боротьби за історичну пам'ять». Виявилось раптом, що історія ідеологічно ангажована, має місце монологічність навчальної літератури, факти історії навмисно перекожені, в багатьох підручниках «...нав'язані деструктивні стереотипи були спрямовані на руйнування світоглядних опор у свідомості особистості учнів, що формується, віднімали історичну пам'ять і ментальний зв'язок зі своєю культурою, позбавляли гордості за прихильність до своєї країни та вектор її розвитку» [14].

Усвідомивши цю «небезпеку», держава, прийняла ухвалу про єдиний підручник історії, в якому ідеї патріотизму та громадянськості є провідними.

Ініціатором цієї ухвали став «великий історик всіх віків і народів» В. Путін, який заявив, що підручники історії повинні мати єдину концепцію та офіційну оцінку того, що відбувається. «Цього року до списку рекомендованих підручників історії увійшли 65 навчальних посібників – хіба це нормально? [...]. Це треба виправляти. Інакше наслідки будуть негативними. Так, наприклад, деякі молоді люди не розуміють, що подвиг ветеранів – це і предмет їхньої власної гордості. Вони не відчувають зв'язку з героями минулих років» [16].

Отже очільник російської держави поставив три основні завдання: розробити єдину концепцію висвітлення історії Росії та інших народів; розробити єдиний, уніфікований підручник з історії; впливати за його допомогою на свідомість учнів і формувати з них не лише захисників вітчизни, але й майбутніх загарбників.

Відповідно Російське Міністерство освіти приступило до розробки програми з історії з осені 2022 р., відразу після того, як Держдума ухвалила закон про «єдині стандарти вивчення гуманітарних предметів», а також заявило готовність до переписування підручників з історії вже від початку 2023 р. [1].

Росія поставила свою освіту на три підвалини: любов до «великої родини»,

президента В. Путіна та вдячність дідам, що принесли перемогу у Другій світовій війні [19].

Патріотизм у РФ виховують, фактично, на вихвалянні подвигів минулого («деди воєвали») та сучасної російської армії у війнах, які вони самі ж розв'язували [19].

Трансформація соціальних ціннісних уявлень на сучасному етапі відбивається як у змісті навчальної історичної літератури, так і у методах та формах викладання предмета історії [14].

Насамперед серед основних компонентів навчального процесу є соціально значущі цілі. Вони закріплюються у концепції історичної освіти, державних стандартах, потім відображаються у програмі з історії і реалізуються і підручниках. Підручник є ядром навчально-методичного комплексу з історії.

В останнє десятиліття вже створювалися підручники «нового покоління», які характеризуються оновленим змістом, що відображає досягнення сучасної історичної та педагогічної науки.

Історик О. Охредько детально проаналізував підручники з історії Росії для 6 класу, які, на його думку, є основним джерелом формування поглядів на українські (і не тільки) землі як російські. Адже згідно концепції «русского міра» Російська Федерація розглядає територію сучасної Української держави як власне історичні російські землі і формує такі погляди в російських громадян буквально з шкільної лави [12].

Він зазначає, що Російська Федерація жорстко контролює освітні процеси й особливо систему забезпечення підручниками освітніх закладів, а найбільше – їхній зміст. Щороку міністерство освіти і науки РФ публікує списки підручників, які «допускаються» в школи.

О. Охредько, на основі аналізу 5 підручників для 6 класу, з'ясував, що у всіх присутні імперські нарративи. Так, наприклад, перший розділ у всіх підручниках приблизно звучить однаково: «Древнейшие народы на территории России». «Глава 1. Народы и государства на территории России», «Предыстория народов России» та інші. Ці назви пропонують розглянути давню історію саме на території Росії. І це при тому, що мова йде також і про тогочасних жителів українських земель. І так практично у всіх розділах. Тобто учням російських шкіл розповідають, що територія України, – це південь їхньої країни [12].

У наступних розділах, які стосуються періоду Давньоруської держави (IX–XII ст.) автори російських підручників дуже вільно поводяться з назвою держави. Якщо спочатку використовували словосполучення «Древнерусское государство, или Киевская Русь», то в інших підручниках вже використовують словосполучення з словом «русский»: «Основание Древнерусского государства» «Древнерусское государство», «Создание Древнерусского государства» тощо.

Слово «русский» вживається як синонім поняття «давньоруський» [12].

Подібні нарративи присутні і у інших розділах. Російських учнів переконують у тому, що Росія завжди існувала і вже у середньовіччі почала збирати сусідні держави і народи в майбутню імперію. І такий зміст у всіх підручниках для всіх інших класів.

Після широкомасштабного наступу військ РФ проти нашої країни зміст підручників з історії став ще більш антиукраїнським. Так у квітні цього року повідомлялося, що співробітників одного з найстаріших російських видавництв навчальної літератури «Просвещение» змусили видаляти з підручників усі згадки про

Україну та Київ.

Міністерство освіти РФ затвердило шкільну програму, яка передбачає, що учні старших класів у рамках курсу історії Росії вивчатимуть такі теми, як «державний переворот 2014 року» в Україні, «возз'єднання Криму і Севастополя з Росією», «гуманітарну підтримку ДНР і ЛНР», а також «спеціальну військову операцію» та подальші «санкції США і їхніх союзників» [1].

Московія-Росія потягом всього свого часу існування вела численні війни – локальні і широкомасштабні, зрідка оборонні, а в основному загарбницькі. Матеріал про ці війни є присутнім у навчальних підручниках і посібниках. Власне він володіє не лише інформаційним і розвивальним потенціалом, а широко використовується у військово-патріотичному вихованні дітей та у пропагандистських цілях.

Держава через вчителів історії і навчально-методичну літературу активно впроваджує необхідні наративи, які оправдовують її агресивну зовнішню політику і виховує «ідеологічно правильну» молодь, яка має продовжити курс розвитку їхньої країни [19].

Підручники поєднують в собі риси власне підручника, хрестоматії, книги для читання і перетворюються в поліфункціональні навчальні посібники. Вони є основним засобом навчання історії як на уроках, так і вдома і дають можливість вчителю організувати вивчення необхідного матеріалу з використанням різних методів, прийомів, технологій і форм занять.

Стосовно моделі навчально-пошукової діяльності учнів, то провідною стає робота з системою документів, що характеризують будь-яку історичну епоху, подію, явище, процес. До документів ставляться питання і завдання різного ступеня складності з урахуванням вікових особливостей учнів [11, с. 26].

Для розвитку комунікативної грамотності учнів, на уроках історії війн у школах Російської Федерації, часто обговорюють різноманітні книги про війну. Наприклад, при вивченні історії Великої вітчизняної війни використовують книги: К. Воробьева «Это мы, господи!», В. Шефнера «Сестра печали», А. Рыбакова «Тяжелый песок» та інші. Це зацікавлює учнів у вивченні нового матеріалу з теми уроку, надає додаткову інформацію, розширює кругозір.

На уроках вивчення історії воєн використовуються наочні посібники і образотворчий ряд. Великий потенціал для розвитку в учнів візуальної культури несе в собі робота з ілюстраціями підручників. Так, наприклад, у підручнику «История России. 10 клас» (Измозик В. С., Журавлева О. Н., Рудник С. Н., узд-во «Вентана-граф», 2019) представлено близько 20 фотографій, що ілюструють події Великої Вітчизняної війни [13, с. 41].

Великий освітній потенціал несе в собі робота з фотографіями військового часу. Під час роботи ними, учителі не говорять одразу учням її назву, а дають час на створення власного уявлення про побачене. Учитель може задати учням питання: опишіть, що зображено на фото; що, на ваш погляд, хотів передати фотограф цим зображенням. Може попросити школярів дати назви фото і пояснити, чому вони його так назвали. Одне із завдань вчителя: звернути увагу учнів на деталі зображення, навчити їх уважно розглядати все, що зображено.

Під час вивчення історії воєн у школах РФ на уроках переглядають і обговорюють кінофільми, проводять кіно-уроки. Наприклад, переглядають фільми

присвячені Великій Вітчизняній війні і блокаді Ленінграду: «Иваново детство» режисер А. Тарковський, «Зимнее утро» режисер Н. Лебедев, «Летят журавли» режисер М. Калатозов та інші, що являють собою художнє відображення війни і Блокади. Перед переглядом фільмів готують питання для обговорення.

Безпосередньо після перегляду організують вільний обмін думками, рефлексію по його підсумкам. Завдання педагога не тільки організувати перегляд, але і правильно розставити акценти в обговоренні фільмів, підвести учнів до розуміння їх суті, особистісного осмислення історичної основи представлених у фільмі подій і задуму режисера [13, с. 32].

Під час вивчення історії воєн у школах Російської Федерації використовують активні форми організації навчального процесу, зокрема організують різного роду дискусії та обговорення. Це дозволяє організувати навчальний процес таким чином, щоб учні проявили себе в ньому дослідником, здатним самостійно ставити питання, формулювати проблеми, вирішувати інформаційно-пізнавальні протиріччя.

Дискусія виявляє різноманіття існуючих точок зору щодо вивчення історії Великої Вітчизняної війни, спонукає до різностороннього аналізу кожної з них. Важливим результатом участі в дискусії є формування особистого погляду кожного учасника на ту чи іншу історичну проблему [13, с. 12].

При вивченні історії воєн у школах РФ в системі виховної діяльності, використовуються різноманітні форми дискусії: дебати, «експрес-дискусія», рольова дискусія, круглий стіл, урок-суд, прес-конференція, парламентські дебати, «акваріум», «вертушка».

Для організації дискусій і обговорень учителі часто звертають увагу на проблемні питання історії Великої Вітчизняної війни:

1. «Катастрофа» перших днів війни.
2. Значення і ціна перемоги.
3. Співробітництво з ворогом: що лежало в основі зради?
4. Долі військовополонених у роки Великої Вітчизняної війни.
5. Участь жінок у війні.
6. Повсякденне життя в тилу в роки війни.
7. Героїзм в ході війни.
8. Сучасні проблеми збереження пам'яті про війну.

В процесі організації і підготовки дискусій, обговорень на уроках історії звертається увага на дискусійний потенціал сучасних підручників історії, що доповнюється учителем, спираючись на різноманітні інформаційні джерела.

Для прикладу можна навести матеріал підручника Ізмозіка В. С., Журавльової О. Н., Рудника С. Н. История России. 10 класс («Вентана-Граф», 2020), в рубриках якого «Рассуждаю и аргументирую», «Работаю в команде» наводяться питання, завдання, які дозволяють організувати дискусію, обговорення, використовуючи матеріали параграфів. Наприклад: Параграф 17 «Начало войны».

– І. В. Сталін висунув тезис, що невдачі ССРСР в початковий період війни являються результатом «раптовості» нападу на нашу країну. Які факти ви можете навести в доказ чи спростування даного твердження?

– Наведіть аргументи в доказ того, що з перших днів війна радянського народу з фашизмом отримала характер Вітчизняної, всенародної.

Параграф 18–19 «Время тяжелых испытаний: боевые действия 1941–1942 гг.».

– Аргументуйте висновок: «Період 1941–1942 рр. Був важким, трагічним, але він створив умови для подальших перемог і успіхів Червоної армії».

– Згадайте причини успішної реалізації німецького плану блицкригу в ахідній Європі? Інколи висловлюється думка: «План блискавичної війни СРСР був зірваний лише через те, що радянське керівництво не жаліло людських життів». Прийміть участь в дискусії, дебатах. Аргументуйте свою думку.

Певний дискусійний потенціал є у роботі з історичними джерелами, представленими в якості додаткових текстів книг.

Так, в параграфах 18–19 «Время тяжелых испытаний: боевые действия 1941–1942 гг.» книги в рубриці «Изучаю исторический источник» наводяться уривки із «Приказа генерала А. А. Брусилова, командующего 8-й армией, от 15 июня 1915 г.» і «Приказа И. В. Сталина № 227 от 28 июля 1942 года». Учням пропонується виконати завдання, відповісти на питання:

Порівняйте документи і дайте відповіді на запитання: Чим можна пояснити появу подібних наказів? Чим керівництво країни пояснило відступ військ? У чому ви бачите головний сенс наказу № 227? [13, с. 26].

У вивченні історії війн учителі використовують як традиційні типи уроків: комбінований, урок вивчення нового матеріалу, повторювально-узагальнюючий урок, контрольний урок, які можуть проводитися у таких формах уроку, як лекції, семінари, лабораторні, практичні заняття тощо, так і нетрадиційні: кіно-, теле-, відео-уроки, задля впливу на внутрішній світ учня, його особистісне ставлення до минулого і сучасного, формування власної позиції і системи цінностей застосовуються уроки самовизначення і самореалізації. Окрему групу уроків історії становлять уроки-прототипи ділових зустрічей, організованих на різних рівнях і в різних сферах: презентації, прес-конференції, брифінги, інтерв'ю, телемости, круглі столи, симпозіуми, аукціони та ін. Імітуючи зовнішню форму організації такої зустрічі, обов'язкові атрибути, вчителі «начиняють» її необхідним навчальним історичним змістом і в нетрадиційній формі проводять повторювально-узагальнюючі уроки [11, с. 25].

Широко використовуються педагогічні технології, зокрема модульні уроки, уроки-проекти та ін., для яких притаманна комплексна дидактична мета, в якій поряд із засвоєнням нових знань серйозне значення надається формуванню у школярів умінь самостійно витягувати і обробляти інформацію про перебіг воєн з різних джерел.

Під час вивчення історії війн у школах Російської Федерації створюються навчальні проблемні ситуації, що пробуджують учнів до висловлювання особистих думок, до діалогу, обміну думками по тій чи іншій проблемі, питанню. Наприклад, навчальний матеріал з історії Великої Вітчизняної війни не повідомляється учителем у вигляді готових істин. Педагог прагне максимально втягнути учнів у процес пошуку істини, надавши можливість не тільки глибше дізнатись і засвоїти історію своєї країни, але й сформуванню особисту думку з тих чи інших дискусійних питань історії Великої Вітчизняної війни [13, с. 38].

У сучасних школах РФ широко поширені групові технології. Групова робота передбачає знайомство з матеріалом, планування роботи в групі, розподіл завдань усередині групи, індивідуальне виконання завдання, обговорення індивідуальних результатів роботи в групі, обговорення загального завдання групи (зауваження,

доповнення, уточнення, узагальнення) та підведення підсумків групового завдання [10, с. 65].

Особливу увагу в програмі з історії надається дослідницькій діяльності учнів з вивчення тем, пов'язаних з так званою Великою Вітчизняною війною. Результати своїх досліджень учні розкривають у дебатах, круглих столах, шкільних конференціях тощо. На науково-дослідницьких конференціях різного рівня вони можуть представити різні дослідницькі проєкти, як приклад «Человек в истории. Россия – XX–XXI вв.», «Россия – победительница во Второй мировой войне» та ін. [14].

На уроках вивчення історії воєн у школах РФ учителями застосовуються ігрові технології. Наприклад, гра «Історичні гонки». На дошці малюється квадрат (кількість клітинок може варіюватися). В клітинку записані дати. Учням дається завдання відновити дати перебігу війни в хронологічному порядку, пояснити яка подія сталася у вказаному році і зробити як це якомога швидше. Виграє той, хто швидко і точно назве всі дати за меншу кількість часу [4].

Під час вивчення історії війн та перебігу битв учителі використовують також гру «Історична снігова куля». Наприклад, проводиться вона у 6 класі при вивченні теми «Куликовська битва». У грі беруть участь кілька осіб, які виходять до дошки і стають в одну лінію. Перший учасник гри називає ім'я історичного героя, наприклад, «Дмитро Донський». Наступний учасник повинен спочатку повторити сказане першим, а потім назвати інше ім'я, слово або словосполучення, наприклад, «Дмитро Донський, Куликове поле». Наступний повторює слова 1 і 2 учасників, додаючи слово. Зрештою виходить довгий ряд, що відноситься до теми «Куликівська битва». Якщо учасник гри помиляється або робить довгу паузу, то він виходить з гри і сідає на своє місце. Переможцем стає той, хто залишиться останнім і скаже правильно весь отриманий ланцюжок [4].

Учителями використовується також гра «Мнемотехніка». Наприклад, з теми «Вітчизняна війна 1812 р.» заздалегідь готують 30 слів (прізвищ, назв, термінів). Ці слова вчитель розсортовує за ступенем мнемонічної складності: в першому десятку – досить прості для запам'ятовування, у другому складніші, в третьому найбільш важкі для запам'ятовування слова або словосполучення. Гра проводиться в три тури. Вчитель зачитує слова для першого туру, учні уважно слухають, не записуючи. Коли вчитель перерахував всі 10 слів, учням дається час (3 хвилини) для запису слів, які вони запам'ятали. З плином часу вчитель виявляє переможця – того, хто запам'ятав більше всіх: «Підніміть руки, хто записав 10 слів? «(Або 9 слів, 8 і т.д., поки не з'ясується, хто є автором найдовшого списку). Подібним чином проводяться 2-й і 3-й тури. Той, хто переміг у всіх 3 турах, отримує оцінку [4].

Щоб опанувати великі обсяги інформації, на уроках вивчення історії воєн, зазвичай учні роблять конспект, що складається з визначень, цитат, дат, списків тощо. У РФ пропонується замість класичних конспектів розробляти карти пам'яті. Карти пам'яті допомагають створити цілісний образ інформації: ключових понять і взаємозв'язків між ними. Використовуючи метод інтелект-карт, завдяки сукупності розумових операцій (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, класифікація та ін.) структурований навчальний матеріал приводиться в певну систему за допомогою знаків-сигналів (символічних, графічних, словесних), що дозволяє створити зорову опору взаємозв'язків його структурних елементів. Карта пам'яті реалізується у вигляді

діаграми, на якій зображені слова, ідеї, дати, завдання або інші поняття, зв'язані гілками, що відходять від центрального поняття або ідеї [6].

Таким чином, у школах Російської Федерації історія одночасно є навчальним предметом і засобом активної пропаганди. Матеріал про війни володіє інформаційним і розвивальним потенціалом, а також широко використовується у військово-патріотичному вихованні дітей та у пропагандистських цілях.

За допомогою засобів навчання, методів, прийомів, новітніх технологій вчителі історії впроваджують необхідні наративи, які оправдовують агресивну зовнішню політику РФ і виховують молодь, яка має продовжити агресивний курс їхньої країни проти світового правопорядку і реалізації концепту «русского міра».

Наведений у статті матеріал, не висчерпує проблеми дослідження. Актуальними й особливо гострими в умовах повномасштабної війни РФ проти України залишаються проблеми військово-патріотичного виховання на уроках історії у школах Росії, оскільки це дасть можливість зрозуміти життєву позицію учнівської молоді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Балачук І. У Росії підручник історії з розділом про війну проти України піде в школи вже цього року. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2023/01/30/7387091/> (дата звернення: 04.05.2023).
2. Боровець І., Дубінський В., Паур І. Навчання історії в зарубіжній школі: навч. посіб. / за ред. д-ра іст. наук, проф. С. Копилова. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2020. 244 с. URL: <http://elar.kpnu.edu.ua:8081/xmlui/bitstream/handle/123456789/4575/Borovets-I.-Dubinskyi-V.-Paur-I.-Navchannia-istorii-v-zarubizhnii-shkoli.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 04.05.2023).
3. Евстратчик А. А., Яценко М. П. Воспитательная функция истории как основа формирования нравственной личности. *Обозник*. 2018. URL: <http://www.oboznik.ru/?p=56974> (дата звернення: 04.05.2023).
4. Игры для урока истории, 5–8 классы. Методическая копилка. URL: http://school46.tgl.ru/sp/pic/File/PDF/Metodicheskie_dokumenty/metodicheskaya_kopilka_igr_po_istorii_5-8_klass.pdf (дата звернення: 11.05.2023).
5. Коваленко Л. Н. Воспитательный потенциал на уроках истории и обществознания в школе. *Образовательная социальная сеть nsportal.ru*. 2014. URL: <https://nsportal.ru/shkola/materialy-k-attestatsii/library/2014/01/21/vospitatelnyy-potentsialurokov-istorii-i> (дата звернення: 11.05.2023).
6. Концепция нового учебно-методического комплекса по отечественной истории. *История. РФ*. 2016. URL: <https://histrf.ru/read/articles/kontsieptsiiia-novogho-uchiebnio-mietodichieskogho-kompliksa-ro-otiechiestviennoi-istorii-1> (дата звернення: 13.05.2023).
7. Крутова И. В., Разбегаева Л. П. Воспитательный потенциал уроков истории и обществознания. *Преподавание истории в школе*. 2016. № 6. URL: <http://pish.ru/blog/archives/4300> (дата звернення: 11.05.2023).
8. Куксо Е. Н. Десять эффективных способов улучшения качества преподавания в школе. Москва: Национальный книжный центр, ИФ «Сентябрь», 2016. 192 с.
9. Молтусов В. А. Полтавская битва: Уроки военной истории. 1709–2009; Государственная программа «Патриотическое воспитание граждан России на 2006–2010 годы». Москва: Объединенная редакция МВД РФ: Кучково поле, 2009. 510 с.
10. Никулина Н. Ю. Методика преподавания истории в средней школе: учебное пособие / Калинингр. ун-т. Калининград, 2000. 95 с.
11. Новые методы в преподавании истории в современных средних школах Российской Федерации: Программа по развитию и укреплению Демократической Стабильности (АДАКС). Волгоград: DGIV/EDU/HIST, 2000. 84 с.
12. Охредько О. Підручник з історії – головна зброя Росії. URL: <https://zn.ua/ukr/EDUCATION/pidruchnik-z-istoriyi-golovna-zbroya-rosiyi-.html> (дата звернення: 04.05.2023).
13. Полковникова Т. А., Александрова В. С., Демидович Д. М. Изучение истории Великой

- Отечественной войны и блокады Ленинграда в курсах истории России и во внеурочной деятельности: метод. пособие / под общей ред. О. Н. Журавлевой. СПб: СПб АППО, 2020. 125 с.
14. Смагина А. А. Становление гражданской позиции у старшеклассников в исследовательской деятельности на уроках истории. URL: <https://science-education.ru/ru/article/view?id=12813> (дата звернення: 11.05.2023).
  15. Смахина Н. И. Воспитание патриотизма на уроках истории и обществознания. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vospitanie-patriotizma-na-urokah-istorii-i-obschestvoznaniya/viewer> (дата звернення: 11.05.2023).
  16. Учебники истории должны иметь единую концепцию. URL: <https://rg.ru/2013/04/25/uchebnik-apons.html> (дата звернення: 12.05.2023).
  17. Формирование, развитие и оценка функциональной грамотности обучающихся: решения и находки: материалы межрегиональной с международным участием научно-практической конференции (Воронеж, 07 ноября 2019 г.): в 2-х ч. / под общей редакцией И. А. Дендебера, М. В. Дюжаковой. Воронеж: Воронежский государственный педагогический университет, 2019. Ч. 2. 256 с.
  18. Хрусталева А. Мнение победителей предыдущих конкурсов «История в школе: традиции и новации». Российское историческое общество. 2018. URL: <https://historyrussia.org/sobytiya/mnenie-pobeditelej-predydushchikh-vserossijskikh-konkursov-istoriya-v-shkole-traditsii-i-novatsii.html> (дата звернення: 10.05.2023).
  19. Як Росія зомбує своїх дітей. URL: <https://ukrainer.net/propaganda-rosii-osvita/> (дата звернення: 10.05.2023).

REFERENCES

1. Balachuk, I. (2023). U Rosii pidruchnyk istorii z rozdilom pro viinu proty Ukrainy pide v shkoly v zhe tsoho roku [In Russia, a textbook in History with a section on the war against Ukraine will be at schools later this year]. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2023/01/30/7387091/> [in Ukrainian].
2. Borovets, I., Dubinskyi, V., Paur, I. (2020). Navchannia istorii v zarubizhnii shkoli: navchalnyi posibnyk [Studying history in a foreign school: a training manual] / S. Kopylova (Ed.). Kam'ianets-Podilskiy: Kam'ianets-Podilskiy natsionalnyi universytet imeni Ivana Ohienka. URL: <http://elar.kpnu.edu.ua:8081/xmlui/bitstream/handle/123456789/4575/Borovets-I.-Dubinskyi-V.-Paur-I.-Navchannia-istorii-v-zarubizhnii-shkoli.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [in Ukrainian].
3. Evstratychuk, A. A., Yatsenko, M. P. (2018). Vospytatelnaia funktsiya istorii kak osnova formyrovaniya nraivstvennoi lychnosti. [Educational function of history as the basis for the formation of a moral personality]. *Oboznyk*. URL: <http://www.oboznik.ru/?p=56974> [in Russian].
4. Ihry dlia uroka istorii, 5–8 klasy. Metodicheskaia kopylka [Games for a History lesson, grades 5–8. Methodical box]. URL: http://school46.tgl.ru/sp/pic/File/PDF/Metodicheskie_dokumenty/metodicheskaya_kopilka_igr_po_istorii_5-8_klass.pdf [in Russian].
5. Kovalenko, L. N. (2014). Vospytatelni potentsyal na urokakh ystoryy y obshchestvoznaniya v shkole [Educational potential in the lessons of History and Social Science at school]. *Obrazovatelnaia sotsyalnaia set nsportal.ru*. URL: <https://nsportal.ru/shkola/materialy-k-ttestatsii/library/2014/01/21/vospitatelnyy-potentsialurokov-istorii-i> [in Russian].
6. Kontseptsyia novoho uchebno-metodycheskoho kompleksa po otechestvennoi istorii. *Istoriya. RF* [Concept of a new educational-and-methodological complex in National history. History. RF]. 2016. URL: <https://histrf.ru/read/articles/kontseptsyia-novogho-uchebno-ietodichieskogho-kompleksa-potiechiestviennoi-istorii-1.attestatsii/library/2014/01/21/vospitatelnyy-potentsialurokov-istorii-i> [in Russian].
7. Krutova, Y. V., Razbehaeva, L. P. Vospytatelni potentsyal urokov ystoryy y obshchestvoznaniya. *Prepodavanye ystoryy v shkole: nauchno-teoretycheskyi y metodycheskyi zhurnal*, 6 [Educational potential of the lessons of History and Social Science. Teaching History at school: scientific-and-theoretical and methodical journal. No.6]. URL: <http://pish.ru/blog/archives/4300> [in Russian].
8. Kukso, E. N. (2016). Desiat efektyvnykh sposobov uluchsheniya kachestva prepodavaniya v shkole [Ten effective ways to improve the quality of teaching at school]. Moskva: Natsyonalnyi knyzhni tsentr, YF «Sentiabr» [in Russian].
9. Moltusov, V. A. (2009). Poltavskaia bytva: Uroky voennoi ystoryy. 1709–2009. Hosudarstvennaia prohramma “Patriotycheskoe vospytanye hrazhdan Rossyy na 2006–2010 hodi” [Battle of Poltava: Lessons of military history. 1709–2009. State program “Patriotic education of Russian citizens for 2006–

- 2010”]. Moskva: Ob'edynennaia redaktsiia MVD RF: Kuchkovo pole [in Russian].
10. Nykulyna, N. Yu. (2000). *Metodyka prepodavania ystoryy v srednei shkole* [Methods of teaching History at secondary school]: Uchebnoe posobie / Kalynynhr. un-t. Kalynynhrad [in Russian].
  11. *Novie metody v prepodavanii ystoryy v sovremennikh srednykh shkolakh Rossiiskoi Federatsii* (2000). Programma po razvitiu y ukrepleniui Demokratycheskoi Stablynosti (ADAKS) [“New methods of teaching History at modern secondary schools in the Russian Federation”. Program on the Development and Strengthening of Democratic Stability (ADAKS)]. Volhohrad: DGIV/EDU/HIST [in Russian].
  12. Okhredko, O. *Pidruchnyk z istorii – holovna zbroia Rosii* [Textbook in History – the main weapon of Russia]. URL: <https://zn.ua/ukr/EDUCATION/pidruchnik-z-istoriyi-golovna-zbroia-rosiyi-.html> [in Ukrainian].
  13. Polkovnykova, T. A., Aleksandrova, V. S., Demydovyc, D. M. (2020). *Yzuchenye ystoryy Velykoi Otechestvennoi voini y blokady Lenynhrada v kursakh ystoryy Rossii y vo vneurochnoi deiatelnosti* [Studying the history of the Great Patriotic War and the siege of Leningrad in the courses of the History of Russia and in extracurricular activities]. O. N. Zhuravlevoi (Ed.). SPb: SPb APPO [in Russian].
  14. Smahyna, A. A. *Stanovleniye hrazhdanskoj pozytsii u starshekoassnykov v yssledovatel'skoi deiatelnosti na urokakh ystoryy* [Formation of a civic position among high-schoolers in research activities at History lessons]. URL: <https://science-education.ru/ru/article/view?id=12813> [in Russian].
  15. Smakhtyna, N. Y. *Vospytaniye patriotyзма na urokakh ystoryy i obshchestvoznaniya* [Education of patriotism at the lessons of History and Social Science]. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vospitanie-patriotizma-na-urokah-istorii-i-obshchestvoznaniya/viewer> [in Russian].
  16. *Uchebnyky ystoryy dolzhni ymet edynuiu kontseptsiiu* [Textbooks in History should have a single concept]. URL: <https://rg.ru/2013/04/25/uchebnik-anons.html> [in Russian].
  17. *Formirovaniye, razvitiye y otsenka funktsionalnoi gramotnosti obuchaiushchikhsia: resheniya y nakhodky* [Formation, development and assessment of the functional literacy of students: solutions and findings]: *materyaly mezhdunarodnoi s mezhdunarodnym uchastyem nauchno-praktycheskoi konferentsii (Voronezh, 07 noiabria 2019 g.): v 2-kh ch. / pod obshchei redaktsiei Y. A. Dendebera, M. V. Diuzhakovoi. Voronezh: Voronezhskiy gosudarstvennyi pedagogicheskiy univversitet, 2* [in Russian].
  18. Khrustaleva, A. (2018). *Mneniye pobedytelej predydushchikh konkursov “Ystoryia v shkole: traditsii y novatsii”* [Opinion of the winners of previous competitions “History at school: traditions and innovations”]. *Rossiyskoe ystoryicheskoe obshchestvo*. URL: <https://historyrussia.org/sobytiya/mnenie-pobeditelej-predydushchikh-vserossiiskikh-konkursov-istoriya-v-shkole-raditsii-i-novatsii.html> [in Russian].
  19. *Yak Rossiia zombuiye svoikh ditei* [How Russia zombifies its children]. URL: <https://ukrainer.net/propaganda-rosii-osvita/> [in Ukrainian].